

РИСИ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПРИАЗОВСЬКИХ МЕНОНІТІВ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ В ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНОМУ АСПЕКТИ

Der Artikel befasst sich mit der Biographie und beleuchtet die Aktivitäten von Heinrich Franz, Isaac Born, Aron Savatsky, Franz Tissen als Determinanten Inhalt Hauptkomponenten der regionalen Musikkultur Asow Mennonite XIX - Anfang XX Jahrhunderts.

Stichwort: Biographie, Mennoniten, Musikkultur, Notation, Chor, Schulbildung.

У статті розглянуто біографії та висвітлено діяльність Хайнріха Франца, Ісаака Борна, Ерона Савацького, Франца Тиссена як детермінант змісту основних компонентів регіональної музичної культури приазовських менонітів XIX – початку XX століття.

Ключові слова: біографія, меноніти, музична культура, нотація, хор, шкільна освіта.

The article deals with the biography and highlights the activities of Heinrich Franz, Isaac Born, Aron Savatsky, Franz Tissen as determinants content main components of regional musical culture Azov Mennonite XIX - early XX century.

Keywords: biography, Mennonites, music culture, notation, choir, school education.

Культурологи вважають, що кожна епоха по-різному уявляла те, як вибудовується людське життя і як воно відображається на сторінках біографічних видань. Так, наприклад, перший з типів біографій був апробований римським істориком Светонієм у книзі «Життя 12 цезарів» за наступним принципом: спочатку викладалися гідності людини, далі недоліки; що гарного та поганого зробив для Риму, які війни проводив, як помер та до яких подій у майбутньому це призвело. Інший тип біографії має назву агіографії, де за хронологічним принципом та притримуючись ревних штампів зображується життя святого. Третій тип – семіотичний – зводиться, за Ю.Лотманом, до можливості людини будувати власну біографію знаково, зокрема, наслідуючи життя іншої людини [4, с.40]. На нашу думку, біографічна складова є важливою, з використанням досвіду зображення усіх трьох описаних типів біографії, для методологічного рівня музичної культурології, зокрема, при дослідженні феномену локальних культур, в яких гармонійно співіснують традиційні, канонічні та інноваційні, евристичні риси із домінуванням перших. Серед таких назвемо музичну культуру

приазовських колоністів-менонітів, яка сформувалася та функціонувала як етноконфесійна музична традиція на теренах сучасної Запорізької області у XVIII – першій половині XX ст.

Коло проблем музичної культури приазовських менонітів досліджене сучасними вітчизняними (С.Шип, О.Макаренко та ін.) та зарубіжними музикознавцями (П.Леткеманн, В.Берг, Дж.Б.Тевз, В.Савацький та ін.); інформація про феномен музичної культури менонітів міститься у статтях The Mennonite Encyclopedia та періодичних виданнях менонітської церкви XIX – XX ст. Однак висвітлення біографій та діяльності видатних музикантів-просвітників залишається актуальним й дотепер.

Мета статті – створення життєписів та висвітлення діяльності відомих представників музичної культури менонітів Хайнріха Франца, Ісаака Борна, Ерона Савацького, Франца Тіссена як детермінант змісту основних компонентів регіональної музичної культури приазовських менонітів XIX – початку XX століття.

Приазовські меноніти після 1874 р. на першому етапі переселення до Таврійської губернії використовували традицію унісонного співу без супроводу. Але сама форма існування піснеспівів в усній практиці, орнаментальна розвиненість мелодій і труднощі при їх відтворенні поступово викликали необхідність реформування загального фонду. Музичне реформування піснеспівів розпочалося в с. Гнаденфельді (Молочанський менонітський округ) і було здійснене Хайнріхом Францем, шкільним вчителем співів з Пруссії, який прибув на Запоріжжя у 1835 р. У передмові до свого Choralbuch'у він писав, що почав цю роботу в 1837 р. і мав на меті реставрацію мелодій Gesangbuch'у із збереженням усього найкращого, що тривало в традиції одноголосого співу, а також переслідував педагогічні цілі для покращення та полегшення шкільного співу. Замість широковживаної лінійної нотації Г.Франц використовує цифровану нотацію (Ziffern).

Система нотації Г.Франца була гнучкою, зручною, давала можливість користуватись нею в школах для читання гімнів, перекладати для виконання

хорами творів Генделя, ораторій Мендельсона та ін. Вона спрощувала тональне коло до однієї мажорної і однієї мінорної тональності з рухливим тональним центром, що дозволяло в найкоротший час досягти майстерності у виконанні. З моменту публікації Choralbuch'у Х.Франца у 1860 р. розпочинається другий етап музичного реформування фонду піснеспівів російських менонітів, наслідками якого вважають досить радикальну зміну стилю виконання гімнів, а також інтенсивне поширення хорової культури у вигляді кількісного зростання церковних хорів, що підтверджує їх велика кількість на територіях Запорізького краю.

Інтенсивне поширення хорового мистецтва менонітів відбувалося одночасно з розвитком системи шкільної (загальноосвітньої й одночасно початкової музичної) освіти. На думку В.Берга, введення хорового співу в церквах було природним наслідком занять з музики в школах [8, с. 206].

Відомо, що на територіях Північного Приазов'я існували німецькомовні видавництва в с.Ейгенфельд (власник Каспар Отт, виникла між 1901 – 1913 рр.), с.Гнаденфельд, с.Вальдгейм (власник П.Янцен), с.Пришиб (власник Готліб Шаад, виникла між 1901 – 1913 рр.), м.Бердянськ (власник Г.Едігер), с.Ліхтфельд (власник І.Борн). Але найчастіше згадуваною у німецько- та англійськомовних джерелах, російській XIX століття Канцелярії Таврійського губернатора, періодиці межі століть є діяльність видавництва «Райдуга». За даними 1913 року типографія у с.Ней-Гальбштадт Бердянського повіту належала Генріху Брауну, Давіду, Ісааку, Абрахаму Кроекер, а раніше, по даних 1901 року, її власником був Петро Якович Нейфельд. Типографію відкрито 3 квітня 1886 року. На наш погляд, вони є не тільки цінним джерелом для пізнання музичної духовної практики приазовських менонітів, але й взірцем високого книгодрукування. В книгах використовується старий готичний друк, вони мають особливий подовжений формат і специфічне структурування змісту.

До видання цих книг, а також й до діяльності видавництва «Райдуга» від перших років його заснування має відношення Ісаак Мартін Борн (1853 –

1905). Вважаємо, що його особистість – вчителя, торгівельника книжками, землевласника й відомого перекладача музичних творів з європейської ноти до цифрованої нотації обіймає помітне місце в історії музичної культури менонітських колоній Північного Приазов'я.

І.Борн народився у 1853 році у с.Гнаденгейм Гальбштадтської (Молочанської) волості Таврійської губернії. Упродовж 20 років мін мешкав у східній частині селища Ліхтфельд Гальбштадтської (Молочанської) волості і володів 48, 6 га землі. Упродовж 15 років цього ж періоду його життя І.Борн працював шкільним вчителем.

І.Борн був одружений з Марією Пьоткер (1854 – 1922). У подружжя народилося 9 дітей (Катаріна, Генрі та Мартін померли в Канаді).

Піснеспіви, перекладені І.Борном до цифрованої нотації, були представлені, головним чином, у збірках «Heimatklänge» та «Liederperlen». Він працював з двома хоровими колективами, з якими відпрацьовував твори, перекладені до цифрованої нотації. Він продавав музичні твори у вигляді окремих листівок, з липня 1899 року щомісяця (кожний випуск складався з 4-х сторінок (2 аркуші) під назвою «Sängerfreund»). Після 18 випусків вони були об'єднані в один великий том «Sängerfreund».

Починаючи з січня 1891 року, І.Борн сам змінив назву публікації на «Liederperlen», але принцип виходу залишався попереднім: щомісяця. Наприкінці кожних 3-х років вони об'єднувались у великий том. До 1914 року вийшло друком 8 томів, хоч сам Борн залишив роботу ще в 1903 році. 9-й випуск був розпочатий навесні 1915 року, але його не випускали внаслідок тогочасної заборони видань у Російській імперії німецькою мовою.

У 1904 році родина переїхала до селища Вандерлоо на Кавказі, яке було одним з перших поселень менонітів у регіоні. Він знову придбав ферму у 172, 8 га за 7000 карбованців. Роком пізніше, у віці 52 років І.Борн помер. За спогадами сина І.Борна - Мартіна Ісаака Борна (народився у 1885 році у селищі Ліхтфельд) видавницька діяльність його батька заклала підвалини для функціонування видавництва «Райдуга» у Гальбштадті. Він також наголошує

на економічній успішності батька, позначаючи, що його ферма у Ліхтфельді - це була перша ферма в поселенні взагалі. [5].

Один із біографів І.Борна Я.Е.Дік вважає, що І.Борн мав доброзичливу вдачу і заслужив повагу сучасників, «він знав, як заробити гроші, але ніколи не був їх слугою... Він був слугою “Liederperlen”» [9, 12].

Інший представник регіональної музичної культури Арон Савацький (1871-1935) є відомим диригентом, одним з найбільш продуктивних російських композиторів-менонітів. Він народився 24.05.1871 р. у с.Андріасфельд. З 22-річного віку працював диригентом хору, брав участь у хорових фестивалях в с.Ріккенау, а згодом з колективом був направлений на курси у м.Зурардоу (Польща). У 1903 р. разом з сім'єю емігрував до м.Саскачевань (Канада), де в подальшому брав участь в організації хорових фестивалів і курсів диригентів, активно займався видавничою справою. В запорізький період життя Е.Савацьким було написано і видано 7 творів (4-й і 5-й випуски збірки “Liederperlen”), решта – видавалися з 1915 р. у США.

Важливого значення для універсалізації системи музичної підготовки школярів менонітських шкіл досліджуваного періоду набуло видання навчального посібника Ерона Савацького «Школа співу в цифрованих нотах для християнських співаків та диригентів» (“Gesangschule in Noten und Ziffern für christliche Sänger und Dirigenten”), виданого не пізніше 1903 р.

Зміст посібника Є.Савацького охоплює різні сфери початкових знань з теорії музики та хорової педагогіки, поєднуючи їх в межах однієї книги із спрямуванням на набуття учнями-співаками, диригентами практичних навичок оволодіння цифровою нотацією. Він складається із 18-ти параграфів [2, с. 318].

Наступний відомий представник музичної культури краю, Франц Тіссен, народився 25 липня 1881 року у селищі Ріккенау (Молочанський менонітський округ) у сім'ї Корнеліуса Тіссена (помер 1888 року) і Катерини (Нікель) Тіссен (померла 1931 року).

Ф.Тіссен закінчив початкову школу в Ріккенау, середню школу – в с. Орлов і 2 роки навчався в Гальбштадтській учительській семінарії. У 1894 році вмирає його бабуся Сюзанна. Через рік удовець Ф.Мартенс одружується з удовою Хеленою Вілер (народж. Тільманн) (1851 - 1928). З цим браком сім'я Ф.Мартенса поповнюється дітьми: Хансом, Лідією, Хеленою і Маргаретою.

Молодий Франц володів чудовим музичним слухом, грав на флейті та на багатьох інших музичних інструментах, що потрапляли до нього в руки. Поряд із музичним становленням відбувається його духовний розвиток, що призводить до хрещення в менонітській церкві с.Ріккенау.

9 серпня 1901 року Ф.Тіссен одружується з Лідією Вілер, старшою дочкою прийомної матері. Після весілля молоде подружжя переїздить до с. Райнфельд (Маріупольський менонітський округ), де Ф.Тіссен розпочинає роботу викладача школи. Через 2 роки подружжя повертається до с.Ріккенау. Дочка Франца ті Лідії Тіссен – Кет народилася у 1906 році.

Ф.Тіссен упродовж кількох років продовжує свою педагогічну освіту у Севастополі, де контактує із сім'єю видатного дослідника історії російських менонітів Пітера Фрізена. Він, поруч із різноманітною діяльністю, допомагає П.Фрізену збирати документи та матеріали для його монументального дослідження з історії менонітів у Росії 1789 – 1910 років.

З 1907 року Ф.Тіссен починає викладати в Олександркронській (Молочанський менонітський округ) вищій школі, але після втрати дружини (Лідія Тіссен померла від туберкульозу 11 листопада 1908 року) впадає в депресію і покидає роботу в школі. Двома роками пізніше, у квітні 1910 року, він одружується із Маргаритою Вілер, сестрою покійної дружини, яка доглядала за донькою Кет під час хвороби її матері.

З 1910 року розпочинається новий етап у житті Ф.Тіссена. В цей рік він розпочинає роботу в середній школі с.Давлеканово – поселенні менонітів в Уральських горах (Уфимська губернія). Але становище шкільної освіти в цій

місцевості було контрастним щодо рівня шкільної справи Півдня Росії. Через два роки Ф.Тіссена призначають директором цієї школи.

Робота у школі була спрямована на подальший музичний розвиток Ф.Тіссена, виявлення його музичної обдарованості. Він був знавцем вокального мистецтва, любив співати та мав талант хорового диригента. У Давлеканово Ф.Тіссен диригує шкільним та церковним хором. Під час першої світової війни Ф.Тіссен був мобілізований в Медичний корпус; провів два роки в Криму, де допомагав лікарям лікувати поранених солдат. Згодом він повертається до роботи у школі в Давлеканово, але, зіткнувшись із такими перепонами часу як притискування викладання в школі німецькою мовою та релігійними заборонами, підкоряється їм та залишає школу.

Влітку 1924 року сім'я Ф.Тіссена переїздить до Москви, де Францу Тіссену було пропоновано посаду помічника паспортиста для емігрантів до Канади. Працюючи на цій посаді, він починає обмірковувати свою власну еміграцію до Канади. У червні 1925 року Ф.Тіссен отримує передпустку до Канади для своєї сім'ї. На момент отримання передпустки в сім'ї Франца та Маргарети Тіссен, окрім Кет, було ще чотири дитини: Лідія (народ. 1914), Ірена (народ. 1918), Марта (народ. 1920), та Віктор (народ. 1924). З моменту від'їзду розпочинається третій етап життя Франца Тіссена.

Сім'я оселилася у с.Розтхерн (штат Саскачевань, Канада), де Ф.Тіссен починає працювати вчителем релігії, німецької мови та музики у Розтхернській німецько-англійській академії. Тут, у Розтхерні у подружжя народилася донька Рут (1929). Сім'я Тіссен перебувала у Розтхерні сім років, до періоду так званої «великої депресії» 1930-х років, під час якої виникла загроза існування академії як навчального закладу.

У 1932 році сім'я Тіссен переїздить до Вінніпегу (штат Манітоба), з цього ж часу починається четвертий етап життя Франца Тіссена. Він працює вчителем вечірньої школи для дівчат-менонітів; викладає німецьку мову, культуру та музику для молоді у трьох менонітських церквах. Його головною мрією в ті роки є заснування менонітської вищої школи у Вінніпегу.

У цей період життя Франц Тіссен проводить активну роботу у житті духовної громади. Музика залишається найважливішою частиною його діяльності. Він організує хор (в колективі брали участь особи не тільки менонітського віросповідання), який проводить серію концертних виступів. Знову під керуванням Ф.Тіссена звучить «Paulus» Ф.Мендельсона у супроводі оркестру – першого у житті менонітської громади Вінніпегу.

З 1937 року Ф.Тіссен стає проповідником, а згодом пастором менонітської церкви Північного Енду і працює до 1943 року. Упродовж цих років він бере активну участь в Африканському місіонерському товаристві, створеному за його допомогою та підтримкою в 1934 році (першими місіонерами товариства були Хайнріх та Анна Бартги).

Ф.Тіссен був членом різних комітетів, таких як Міський місіонерський комітет Вінніпегу; комітет, що підтримував розумово відсталих емігрантів, які знаходилися під загрозою депортації. Ця соціальна діяльність загострює гуманістичні засади його життєвої енергії.

З 1943 року Ф.Тіссен працює викладачем біблійної школи м.Абботсфорд (провінція Британська Колумбія). Але він дуже скучає за своєю головною професією – вчителюванням, яку вважав «Господнім покликанням». Можливо тому, працюючи у біблійній школі, Ф.Тіссен усвідомив і започаткував освітній центр для дітей, що було важливою освітньою ініціативою його часу. У 1946 році Ф.Тіссеном було започатковано установу, що отримала назву Менонітський освітній інститут. Через рік директором інституту став Айзек Дік, що мав на той час канадський диплом вчителя. Ф.Тіссен проводжував викладати німецьку мову та релігію ще упродовж 5 років.

Поряд зі своєю освітньою, духовною діяльністю в ці роки Ф.Тіссен займається упорядкуванням нової збірки німецьких пісень для канадських менонітів з власними музичними творами, але він не дожив до виходу збірки. 24 лютого 1950 року по дорозі до школи Ф.Тіссен помирає від серцевого приступу.

Таким чином, відтворюючи життєвий, педагогічний і творчий шлях відомого менонітського просвітника, духовного діяча, диригента Франца Тіссена, виділяємо чотири періоди: запорізький – кримський (1891-1910) – дитинство, юнацькі роки, період духовного, музичного становлення, набуття педагогічної освіти; уральський – московський (1910 - 1925) – набуття музично-педагогічної майстерності, визначення життєвого шляху; канадський (роутхернський) (1925 - 1932) – пошуки «себе» у новій геокультурній реальності; канадський (вінніпегський) (1932 - 1950) – розквіт духовної, педагогічної, музичної зрілості. Життя Ф.Тіссена – яскраве, насичене багатьма поїздками, ініціативами, різними напрямками діяльності [6].

Суспільним визначенням Ф.Тіссена–музиканта є думка автора статті про нього в одному із канадських журналів, що на концертах хору під його керівництвом було завжди багато людей...[8, 208]

Таким чином, розглянувши життєписи чотирьох видатних музичних діячів-менонітів Приазов'я, відзначаємо, що в них спостерігається інтеграція рис різних типів біографій: подійний, хронологічний ряд віддзеркалює історико-культурне життя етноконфесійної групи в умовах колоністських, релігійний характер служіння справі містить певні риси агіографізму, й нарешті, семіотичний тип проступає в загальній подібності діяльності кожного з розглянутих діячів.

В системі музичної культури менонітів найвагомніше місце і вирішальне значення для консервації в регіоні займає духовна хорова музика, а також сприяючі їй поширенню видавнича справа та рівень музичної освіченості в менонітських школах і стан музичної педагогіки. Діяльність Х.Франца, І.Борна, А.Савацького, Фр.Тіссена забезпечила розвиток всіх означених напрямів регіональної музичної культури етноконфесійної групи.

Отже, музична культура менонітів – яскраве і багато в чому неординарне явище. Вона характеризується високим ступенем законсервованості, що створювався релігійним характером поселень

менонітів; зовнішньою схожістю на основі мовної спільності з музичною культурою німців краю, вагомим місцем в загальній музичній культурі краю в ХІХ – початку ХХ ст. Історія функціонування, збереження змісту і форм мистецтва, виконавських традицій, форми поширення музичної культури менонітів свідчать про її достатньо бурхливий розвиток упродовж досліджуваного часу.

Список використаних джерел

1. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике колонизации в России / А.Клаус. - Вып. I.- С.-Пб., 1869. – 376 + 103 с.
2. Мартинюк Тетяна. Музичний професіоналізм Північного Приазов'я ХІХ-ХХ століть (П'ять поглядів на геосоціокультурну динаміку Запорізького краю) / Тетяна Мартинюк. – Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок Мелітопольської міської ради», 2003. – 608 с.
3. Немцы Приазовья и Причерноморья: история и современность (К 200-летию переселения)/ Отв. ред. Проф. Ерхов Г.П. – Донецк, 2003. – 305 с.
4. Руднев В.П. Словарь культуры XX века. Ключевые понятия и тексты / В.П. Руднев. – М., 1999. – 382 с.
5. Сімейний архів Ленори Ісоо (Канада). – Б/н. – Б/а.
6. Сімейний архів Марти Тіссен (Канада). – Б/н. – Б/а.
7. Черказьянова И.В. Школьное образование российских немцев / И.В.Черказьянова. – С.-Пб., 2004. – 368 с.
8. Berg Wesley. Music Among The Mennonites of Russia / Wesley Berg // Mennonites in Russia 1788 – 1988: essays in honour of Gerhard Lohrens, CMBC Publications Winnipeg, Manitoba, 1989.- P. 203 – 219.
9. Dyck Jakob A. Erinnerung an Isaak Born, Herausgeber der in Ziffern gedruckten “Liederperlen“ / Jakob A. Dyck // Der Bote. - Mittwoch den 17. Oktober 1979. - Nr. 40. - S.12.
10. Letkemann Peter. The Hymnody and Choral Music of Mennonites in Russia, 1789 – 1915 / Peter Letkemann. - Unpublished Ph.D. dissertation, University of Toronto, 1985. - 110 p.